

РАР / Ян Морец

ІСТОРІЯ УСПІХУ ЧОТИРЬОХ: ПОЛЬСЬКИЙ І УКРАЇНСЬКИЙ ПОГЛЯДИ

з нагоди 30-ї річниці створення
Вишеградської групи

Polish Presidency
of the Visegrad Group
July 2020–June 2021

years
of V4

Шановні читачі,

до 30-ї річниці створення Вишеградської групи (V4) Польський Інститут у Києві пропонує Вашій увазі матеріали, що презентують погляд на V4 очима поляків та українців. Стаття Пшемислава Журавського вель Граєвського знайомить із історією та характером цього майданчика співпраці держав Центральної Європи, Пйотр Байда розказує про діяльність у формуванні Чехії та Словаччини, а текст Гжегожа Гурного сфокусований на ролі Угорщини.

Український погляд на Вишеградську групу, характер зв'язків держав-учасниць, висновки на основі досвіду центральноєвропейської інтеграції в рамках V4 для Києва презентують двоє українських авторів – Олександр Сушко та Євген Магда.

Кожен експерт пропонує лише власне бачення, Польський Інститут у Києві може не поділяти думки авторів статей.

Сподіваємося, що розмаїття поглядів та акцентів здобудуть Вашу високу оцінку й дадуть змогу сформуванню власну думку щодо запропонованої теми.

Варшава-Київ, 2021

Пшемислав Журавський вель Граєвський

*доктор суспільних наук, професор
Лодзького університету, завідувач
кафедри теорії зовнішньої політики
та безпеки, експерт з міжнародної
безпеки*

Від 2019 року – віцепрезидент Асоціації Тримор'я. У 2015–2020 роках був координатором Секції з питань безпеки та оборони Національної ради з питань розвитку при Президентові Республіки Польща. У 2015–2017-му й від 2020-го та досі – член політичного кабінету польського міністра закордонних справ. У 2017–2019 роках – радник маршалка Сенату Республіки Польща. Від грудня 2020 року – постійний радник Комітету з закордонних справ Сейму РП. Від квітня 2021-го – член Колегіуму Президента Республіки Польща з питань зовнішньої політики.

Вишеградська група – регіональний інтеграційний форум Центральної Європи

Виникнення

Вишеградську групу (Вишеградську трійку – V3, а з 1993 року Вишеградську четвірку – V4) було створено 15 лютого 1991 року після зустрічі президентів Польщі Леха Валенси, Чехословаччини Вацлава Гавела й Угорщини Йожефа Анталла, що відбулася в замку у Вишеграді, завдяки чому й отримала свою назву. Так лідери названих країн символічно провели паралель зі з'їздами королів Польщі Казимира Великого, Чехії Яна Люксембурзького й Угорщини Карла I Роберта, які відбулися в цьому самому місці в 1335-му та 1338-му чи 1339 роках. У 1993 році Чехословаччина поділилася на Чехію і Словаччину і так V3 стала V4.

Безпосередньо до створення Вишеградської групи підштовхнуло кровопролиття литовських протестувальників у Вільнюсі 13 січня 1991 року, коли радянські війська вбили 14-х і поранили понад 600 цивільних осіб.

Ці події стимулювали налагодження співпраці трьох згаданих держав задля звільнення від домінування Москви. У Варшаві, Будапешті й Празі усвідомили, що зміни в нашій частині Європи не незворотні, що комунізм ще не повалено, а Москва не відмовилася від своїх імперських амбіцій. У цій ситуації основною метою Вишеградської трійки, яку створили за місяць, стала безпека. Шлях до неї пролягав не тільки через намагання вийти з радянської сфери впливу, необхідно було також не допустити потрапляння в сіру буферну зону між НАТО й Росією. Цієї цілі досягли досить швидко (розпустили РЕВ 28 червня 1991 року й уклали Варшавський договір під час конференції в Празі 1 липня 1991 року), й V4 активно взялася за втілення своєї наступної ролі – «ясел європейської інтеграції», у якій зі змінним успіхом функціонувала в 1991–2004 роках, тобто в період, коли її держави-учасниці докладали зусиль, щоб вступити до Європейського Союзу.

Усі три держави Вишеградської групи могли заявити про себе історіями масового бунту проти комунізму й радянського панування (Угорщина в 1956-му, Чехословаччина в 1968-му, і Польща в 1956-му, 1968-му, 1970-му, 1976-му та 1980–1989 роках). Вони також мали давні демократичні й парламентські традиції, що сягали угорської станової демократії, яка розвивалася від Золотої булли Ендре II з 1222 року, шляхетської демократії та парламентаризму в Речі Посполитій Двох Народів, що сягали XV століття, конституційних традицій Австро-Угорщини після 1867-го й чехословацької демократії 1918–1939 років. Держави Вишеградської групи представляли також закорінену в європейську традицію культуру, яку символізували їхні три найдавніші університети: Карлів університет у Празі (заснований у 1348 році), Ягеллонський університет у Кракові (1364) і угорський університет у Печі (1367) – давніші, ніж найдавніший університет на території сучасної Німеччини (Гайдельберзький, 1386). Завдяки своїм традиціям, культурі й масовій суспільній підтримці прозахідної орієнтації країни Вишеградської трійки на час її утворення символізували Центральну Європу з іншою політичною якістю, що відрізняла її від Радянського Сходу й Старої Європи. Бурхливий 1991 рік в очах останнього утвердив важливу роль V3. Вона блискавично зросла за три дні путчу Янаєва, який намагався зупинити «перебудову» й відновити ортодоксальний комунізм. Держави Вишеградської групи тоді перетворилися на досить крихкий, але єдиний щит між потенційним хаосом, що охоплював радянську імперію в дні

її розпаду, і Західною Європою. Психологічний ефект був сильнішим ще й тому, що з червня 1991 року на всю посткомуністичну Європу на Заході дивилися через призму розгортання югославської війни та міркували, як цей сценарій може повторитися на землях від Одри до Берингової протоки.

Переверот не вдався, але він став мобілізаційним фактором для влади Угорщини, Польщі й Чехословаччини. У Кракові 6 жовтня 1991 року відбувся другий саміт Вишеградської трійки. На ньому прийняли декларацію, у якій три держави Центральної Європи спільно засвідчили свою готовність вступити до Північноатлантичного альянсу.

Відносно мирний розпад СРСР у серпні–грудні 1991 року, щодо якого, по суті, вирішальним було рішення України про оголошення незалежності (24 серпня 1991 року), ухвалене в загальнонаціональному референдумі (1 грудня 1991 року) й закріплене припиненням існування СРСР у Вискулях (8 грудня 1991 року), нівелював ці побоювання й дав змогу завершити процес зближення держав V3 з європейськими спільнотами. Усі держави Вишеградської групи 16 грудня 1991 року підписали договори про співдружність із європейськими спільнотами.

Структура

Співпраця в рамках Вишеградської групи не має розгалуженої інституційної структури. Держави-учасниці очолюють її по черзі на однорічний термін, що триває від 1 липня до 30 червня наступного року. У 2020–2021 роках у Вишеградській групі головує Польща, після чого її змінить Угорщина. Зустрічі прем'єр-міністрів держав V4 відбуваються кожні пів року – зазвичай у червні та грудні, а зустрічі президентів – щороку – переважно у вересні. Також раз на рік (зазвичай у червні) зустрічаються голови парламентів.

Єдина постійна структура V4 – це Міжнародний Вишеградський фонд (International Visegrad Fund, IVF), заснований 9 червня 2000 року й локалізований у Братиславі. Офіційна мова IVF – англійська. Бюджет Фонду постійно зростає, але залишається невеликим. Та його частка, яка складається з внесків держав-учасниць, – нині становить 10 млн євро.

Фонд надає дотації на заходи в галузях культурного співробітництва й у сфері освіти, наукових обмінів і досліджень, молодіжних обмінів, прикордонної співпраці й туризму. Фонд є юридичною особою. Гранти сягають від 6000 до 30 000 євро.

Діяльність

Вишеградська група не має постійного «політичного палива», тобто перманентного завдання. Після звільнення від радянського панування рушійною силою співпраці в цьому гроні стало спільне прагнення його держав-учасниць вступити в НАТО та європейські спільноти (з 1993 року – Європейський Союз), однак після 1993 року вони вже не координували своїх зусиль у напрямі євроінтеграції. Упродовж певного часу влада Чехії, яку вважали лідером реформ у Центральній Європі, була націлена на те, щоб країни регіону вступали в НАТО і ЄС окремо, залежно від виконання умов, які висуває Захід. Однак і Вашингтон, і Брюссель таки воліли приймати держави разом, аніж кожну окремо. З цього блоку випала лише Словаччина, яка за правління Владіміра Мечіара (1993–1998) почала дрейфувати в іншому геополітичному напрямі. Тож у 1997–2004 роках спільним завданням Вишеградської групи стало «підтягнути» Словаччину, що відставала від Польщі, Чехії й Угорщини та втрачала міжнародні позиції.

Заходи Варшави, Будапешта й Праги дали результат, і в 1999 році Польща, Угорщина й Чехія вступили в НАТО (Словаччина долучилася до них лише у 2004-му). У Європейський Союз усі країни Вишеградської групи прийняли одночасно у 2004 році.

Після 2004 року (успішне завершення процесу приєднання всієї четвірки до ЄС, а Словаччини до НАТО) V4 разом із співпрацею в гроні Вишеградської четвірки розвинула формати ширшого співробітництва в регіоні: Вишеград плюс (V4+, де цим плюсом як партнер найчастіше є Україна) і V4+NB8 (Вишеградська група і п'ять країн Північної Європи та три балтійські). Цілісність і масштаби співпраці V4 бували різними залежно від періоду й предмету спільної діяльності. Пожвавлення в цьому сенсі настало у 2015 році через імміграційну кризу, яка сконсолідувала Вишеградську групу в спільному спротиві щодо форсованої переважно державами ЄС і Європейською комісією концепції примусового розподілу квот на мігрантів. Солідарно V4 діяла також у 2019 році, коли висловлювала незгоду з кандидатурою Франса Тіммерманса (якого вважала неприхильним до держав Групи) на посаду голови Єврокомісії. Ця акція завершилась успішно та продемонструвала можливості спільних ефективних починань на майданчику ЄС.

V4 на потреби Європейського Союзу споряджає Вишеградську бойову групу (European Union Battle Group V4, EU BG V4), що налічує близько 1500 солдатів. Її вже залучали як багатонаціональну бойову групу під польським командуванням, вона здійснювала бойові чергування в рамках Європейських сил швидкого реагування в першій половині 2016 року (EU BG 2016-1 – за участі контингентів з України й Хорватії) та другій половині 2019 року (EU BG 2019-2 – за участі Хорватії). Наступне її бойове чергування заплановане на першу половину 2023 року (EU BG 2023-1).

Відмінності в потенціалах і географічному розташуванні держав V4

Чехія й Угорщина налічують близько 10 млн населення, Словаччина – 5 млн, а Польща – 38 млн, до того ж вона єдина в цьому гроні має доступ до моря, а також спільний кордон не тільки з Україною, а й з Росією. Також вона єдина розташована на північ від Карпат, які створюють суттєву перепону в сполученні, ускладнюють обмін товарів і послуг. Натомість Чехія єдина не має кордону з пострадянським простором і всі її сусіди є членами ЄС, а крім Австрії – ще й НАТО. Водночас Угорщина – єдина неслов'янська держава V4, яку відділяє від інших «міцний» мовний бар'єр. Названі відмінності потребують тактовності й розуміння інших пріоритетів у міжнародній політиці окремих держав Групи, а також зусиль щодо подолання природних перепон, які ускладнюють економічну співпрацю.

Усі держави V4, а особливо Польща й Чехія, перебувають у відносно позитивній економічній ситуації, попри пандемію COVID-19, і впродовж останніх років дуже швидко розвивалися. Як наслідок, ринок лише Польщі – більший, ніж російський, а всі ринки держав V4 разом становлять найбільший у світі ринок збуту для Німеччини, більший за французький, китайський чи американський. Чехія для Польщі – залежно від року – це другий (після Німеччини) чи третій (після Німеччини й Великобританії) ринок збуту, тобто більший, ніж Росія, якій Словаччина й Угорщина лише трохи поступаються місткістю своїх внутрішніх ринків. Адже ринок – це не територія чи кількість населення. Його обсяг залежить від можливості потенційних клієнтів – їхньої купівельної спроможності та густоти проживання, що впливає на вартість транспортування, юридичну безпеку, політичну (відсутність ризику санкцій) і підприємницьку діяльність фірм, які працюють у сфері торгівлі та послуг, масштаб корупції та злочинності, ретельність юридичного супроводу (чесні суди), прозорість і стабільність законів тощо. Приналежність усіх держав V4 до ЄС дає їхнім фірмам, коли йдеться про співпрацю, можливість користуватися

всіма привілеями цілісного європейського ринку. Географічні бар'єри держави V4 намагаються долати, спільно працюючи над інфраструктурним розвитком у рамках Тримор'я.

Багатостороннє співробітництво

Усі держави V4 водночас належать до Ініціативи Тримор'я (ІТ – майданчик інфраструктурної співпраці 12 центральноевропейських держав у галузі транспорту й сполучення, енергетичної інфраструктури й цифризації), а також до Бухарестської дев'ятки (В9) – лобістської групи всередині НАТО, що об'єднує держави її східного крила (Болгарію, Чехію, Естонію, Литву, Латвію, Польщу, Румунію, Словаччину й Угорщину).

Участь держав V4 в ІТ, з огляду на їхнє центральне географічне розташування, необхідна для успіху всієї ініціативи. Умовою членства в ІТ є членство в ЄС. Однак можливе тісне партнерство з державами Тримор'ям з-поза Європейського Союзу, чого прагне Україна, коли бере повноправну участь у кількох важливих проєктах ІТ (наприклад *Via Carpatia*). Перспективи зміцнення співпраці Києва з Тримор'ям цілком оптимістичні.

У рамках В9, особливо після російської агресії в Україні, усі держави V4 у 2015 році на мінісаміті в Брюсселі висловили підтримку постулатам зміцнення східного крила НАТО шляхом розміщення на ньому військ провідних держав Організації та підтримали цю позицію в наступні роки. Однак самі не звернулися до НАТО про розміщення військ на своїх територіях. Єдина держава Вишеградської групи, яка належить до натівської програми розширеної передової присутності, – це Польща.

Історія Вишеградської групи – це історія успіху. V4 виробила собі імідж стабільного й передбачуваного угруповання, міцно вкоріненого в демократичній традиції й позбавленого загрози гегемонічних амбіцій з боку будь-якої з її держав-учасниць.

У 2019 році польська дипломатія спонукала найефективніші на шляху до євроінтеграції держави Східного партнерства – Україну, Молдову й Грузію – повторити досвід Вишеграду й так створити політичний імпульс у співпраці з ЄС на зразок того, який на початку 1990-х років створили держави Вишеградської групи. Цю ідею досі варто уважно розглянути.

Ґжеґож Ґурний

*репортер, есеїст, публіцист, режисер,
продюсер кіно й телебачення*

Засновник та головний редактор кварталника «Фронда» (у 1994–2005-му та 2007–2012 роках). Співатор і продюсер кількох серіалів для TVP1, TVP2, TVP Polonia, TVP Historia, TV Puls, Polsat. У 2005–2006 роках був головним редактором тижневика «Озон». Автор понад 30 книжок. Лауреат багатьох журналістських, кіно- та книжкових премій, зокрема «Тотус», «Гранд Прес», «Фенікс». Нагороджений Президентом Угорщини Лицарським хрестом за заслуги.

Вишеградська група з угорської перспективи

Спільний похід на Захід (1991–2004)

Ідея виникнення формату, відомого як Вишеградська група, зародилась у голові Вацлава Гавела. У його пам'яті ще свіжою була співпраця антикомуністичних опозиціонерів трьох країн, наслідком якої стали дві підпільні організації: «Польсько-чехословацька солідарність» (заснована в жовтні 1981 року) та «Польсько-угорська солідарність» (діяла з лютого 1989 року). Фундамент другої заклали угорські зв'язкові, що курсували між Варшавою й Будапештом, наприклад, Акош Енгельмаєр, Чаба Кіш, Іштван Ковач, Аттіла Салай, Ґабор Демський чи Імре Мольнар. Упродовж довгих років вони завзято плели мережу різноманітних зв'язків і домовленостей між опозицією обох країн. У першій брошурі «Польсько-угорської солідарності» можна було прочитати зокрема таке твердження: «Досвіди угорської революції демонструють, що шлях, який приведе нас до мети, може бути лише шляхом солідарності народів, особливо в Центральній Європі».

Так про цю концепцію говорив головний радник Гавела з міжнародних питань й активіст «Польсько-чехословацької солідарності» (нині депутат Європарламенту) Александр Вондра: «Ми були впевнені, що пози-

тивний досвід співпраці в русі опору й дружні взаємини, які склалися між нами завдяки цьому, допоможуть нам подолати історичну неприязнь, що зіштовхувала наші народи лобами в минулому, а прилегли до нас імперії використовували ці суперечки на свою користь і проти наших інтересів. Ми були свідомими геополітичної вразливості Центральної Європи. І протидіяли утворенню в ній пустки, яку інші – особливо росіяни – заповнили б проти нашої волі. Ми прагнули закріпитися на Заході й вірили, що це можливо завдяки взаємній солідарності».

До такого союзу був прихильним Йозеф Антал, який після парламентських виборів у квітні 1990 року й перемоги Угорського демократичного форуму очолив перший після 1945 року уряд без комуністів. З одного боку, він не приховував свого захвату Вацлавом Гавелом, а з іншого – виявляв велику симпатію до Польщі. Під час Другої світової війни його батько (Йозеф Антал старший) як керівник ІХ Департаменту МВС відповідав за зустріч і розміщення 150 тисяч біженців з окупованої Польщі. Разом з польським активістом Генриком Славіком вони врятували від знищення 5000 євреїв, яким видали фальшиві документи й допомогли перебратися на Захід. Коли влітку 1944 року німці викрили їхню операцію, Анталю загрожувала смерть, однак під час слідства Славік узяв усю провину на себе. Він не зізнався, що знав свого угорського друга, й так урятував йому життя – а сам загинув у концентраційному таборі Гузен. Тому в родині Анталів культивували пропольську традицію.

У 1990 році Антал призначив послом у Варшаві співзасновника «Польсько-угорської солідарності» Акоша Енгельмаера, який від 1957 року постійно проживав у Польщі. Він погодився обійняти посаду, однак поставив прем'єр-міністру умову: «Якщо так станеться, що я муситиму вчинити щось проти Польщі, то одразу подам у відставку». Глава уряду без вагань погодився.

Гавел хотів якнайшвидше об'єднатися з Варшавою й Будапештом, однак його стримував один фактор: він не уявляв, що міг би створити союз вільних народів Центральної Європи разом з комуністичним диктатором, генералом Войцехом Ярузельським, який тоді був президентом Польщі. Лише в грудні 1990 року перемога Леха Валенси на виборах відкрила шлях до створення альянсу.

У період, коли V4 докладала зусиль, щоб стати членами ЄС і НАТО, її активність зводилася переважно до досягнення стратегічної мети, якою було приєднання до цих двох найважливіших для безпеки й міжнародного ладу в Європі інституцій. Політика Угорщини (і тоді, коли при владі були праві, і в час лівих) у цьому не відрізнялася від польської чи чеської. Усі країни злагоджено рухалися в тому самому напрямі.

Геополітична летаргія (2004–2015)

Новий розділ почався після 2004 року, коли Вишеградська група досягла своєї початкової мети. Однак ніхто не спромігся визначити нові цілі на майбутнє для центральноєвропейського об'єднання. Політична й економічна кон'юнктура на континенті була добра. Домінував наратив про рух в основній течії європейських процесів. Як наслідок, «Вишеград» поринув у геополітичну летаргію. Нові саміти V4 були більше ритуальними, а тому нічого, крім загальних декларацій, не виникало.

До того ж унаочнилися непорозуміння між окремими країнами. На думку більшості політологів, найслабшою ланкою Вишеградської групи завжди були угорсько-словацькі відносини, на які кидали тінь події ХХ століття. Особливо вибухонебезпечною була ситуація угорської меншини в Словаччині. Влада в Будапешті закидала словакам дискримінацію цієї меншини, а уряд у Братиславі звинувачував угорську спільноту в сепаратизмі. Найвиразнішими виявами цього конфлікту стала велика бійка словацьких і угорських уболівальників 1 листопада 2008 року під час матчу «ДАК» Дунайська Стреда – «Слован» Братислава, коли було поранено 50 осіб, а також відмова у в'їзді на територію Словаччини 21 серпня 2009 року президенту Угорщини Ласло Шайому, який їхав на відкриття пам'ятника святого Стефана в Комарно.

Попри декларативну польсько-угорську дружбу, у відносинах між Будапештом і Варшавою справи були не найкращими. Особливо це увиразнилося після того, як у 2004 році прем'єр-міністром став комуніст Ференц Гюрчань. До того часу лідери обох країн, навіть якщо вони належали до різних політичних таборів, намагалися співпрацювати на міжнародній арені та шанобливо ставитися одне до одного. Гюрчань поклав край такій практиці. Він багаторазово публічно критикував не тільки уряд «Права і справедливості» чи президента Леха Качинського, а й саму Польщу як країну. У березні 2007 року в інтерв'ю часопису Time він назвав Республіку Польщу – як і Балкани – серед так званих третіх країн. І водночас демонстративно давав зрозуміти, що польсько-угорські відносини його не надто хвилюють. Гюрчань уникав зустрічей з польськими політиками, про що найвиразніше свід-

чить те, що впродовж трьох років своєї каденції він жодного разу не відвідав Варшаву з офіційним візитом.

Зміна влади, що відбулася в Польщі у 2007 році, істотно не покращила відносини двох держав. Прем'єр-міністр Гюрчань, щоправда, припинив демонстративно критикувати уряд у Варшаві, але й далі був стриманим і дотримувався дистанції. Водночас «Громадянська платформа» з Дональдом Туском на чолі у своїй дипломатичній роботі ігнорувала угорський напрям. Ситуація дещо змінилася у 2010 році, коли «Фідес» після восьмирічної перерви вдруге здобув владу в Угорщині. Прем'єр-міністр Віктор Орбан ще перед виборами говорив, що мріє створити об'єднання держав Центральної Європи, який представляв би інтереси країн нашого регіону на міжнародній арені. Лідером такого союзу, на його думку, має стати Польща. Натомість першим кроком у цьому напрямі має бути реактивація дещо млявої Вишеградської групи.

Нічого дивного, що в цій ситуації першу закордонну подорож Орбан здійснив до Варшави. Він хотів, щоб Польща й Угорщина порозумілися щодо пріоритетів своїх головувань у Європейському Союзі, які припадали на весь 2011 рік, і щоб у цей період вони спільно виступали на європейському майданчику – немов зачин майбутнього блоку Центральної Європи. Порозуміння здавалося цілком реальним ще й тому, що обидві керівні партії – «Фідес» і «Громадянська платформа» – належали до одного загальноєвропейського об'єднання демократичних християн, тобто Європейської народної партії.

Однак ідея Орбана не здобула позитивного відгуку. Уряд «ГП» мав зовсім інші міжнародні плани й зробив ставку на реактивацію Веймарського трикутника та «новий початок» у відносинах з Москвою. З цієї перспективи, коли здається, що рівноправні партнери поляків – це лідери Німеччини, Франції чи Росії, угорців сприймали як безсилим другорядних аутсайдерів. У цій ситуації немає нічого дивного, що під час свого семирічного перебування при владі Дональд Туск з офіційним візитом відвідав Будапешт лише раз.

Реактивація (2015–2021)

Радикальні зміни в польсько-угорські відносини, а також у Вишеградську групу приніс лише 2015 рік. Вирішальними стали

дві події. Перший фактор – це те, що у Польщі до влади – після восьмирічної перерви – повернулася партія «Право і справедливість» (ПіС). Партія Ярослава Качинського й «Фідес» однаково оцінювали ситуацію, у якій опинилися обидві країни через чверть століття після падіння «реального соціалізму». З їхньої перспективи виклики були зовсім іншими, ніж у часи трансформації суспільного ладу. По-перше, не відбулося розрахунку зі старою системою, тому залишкові явища комунізму й далі отруювали державний сектор, а групи впливу, що сягали корінням попереднього ладу та стримували розвиток, ще були досить сильними. По-друге, країни цього регіону стали жертвами неоколоніалізму з боку великих міжнародних концернів, що ведуть нечесну конкуренцію з локальним малим бізнесом, знищуючи середній клас, а також виводять за кордон величезні прибутки, сплачуючи на місцях дуже низькі податки. По-третє, було знищено важку промисловість – махове колесо економіки, а пустку від неї не заповнила жодна перспективна галузь. Країни Центральної Європи було зведено до ролі заводів зі збору техніки, постачальника дешевої робочої сили й ринку збуту. На полі Європейського Союзу вони відмовилися від суб'єктності та підпорядкувалися політиці Берліна й Брюсселя, навіть якщо це суперечило їхнім інтересам.

Уряди «Фідеса» й ПіС не зупинилися на встановленні цього діагнозу, а почали вести відповідну політику – і внутрішню, і зовнішню. Це спричинило зміцнення відносин між Варшавою і Будапештом. Звісно, порівняно з комуністичним періодом, ситуація була значно кращою, суспільство стало заможнішим, але за цей час змінилися прагнення й очікування частини політичних еліт і громадян обох країн. Стала реальною небезпека пастки середнього розвитку. Тож було ініційовано проекти, що мали на меті змінити місце обох країн у європейській системі виробництва і світовому ланцюгу постачання, наприклад такі, як будівництво Центрального комунікаційного вузла.

Другим фактором, що зумовив реактивацію Вишеградської групи, була імміграційна криза, яка почалась у 2015 році. У цій справі чотири країни Центральної Європи стали на одну позицію, солідарно відкидаючи план Євросоюзу щодо квотування примусового розміщення біженців, який форсували Берлін і Париж. Уперше в історії вони виявили солідарність, опираючись величезному тиску Заходу. З цього моменту Групу V4 почали сприймати як реальну політичну силу, на яку в Європі слід зважати. Відтоді самотній голос, що долинав з цієї частини континенту, почав дедалі гучніше лунати й на міжнародній арені. Виявилося, що держави V4 спроможні висловити спільну думку (*nota*

bene: розбіжну з думками більшості держав Західної Європи) і в інших питаннях, наприклад щодо сфери впливу національних держав на центральні амбіції Брюсселю.

У 2016 році дедалі реальніших форм почала набувати також співпраця в рамках так званого Тримор'я, тобто союзу дванадцяти країн, розташованих між Німеччиною та Росією, які простягаються від Естонії на півночі до Хорватії на півдні. Ця ініціатива має передовсім економічний вимір, а її мета – надолужити цивілізаційне й економічне відставання регіону від Заходу завдяки великим інвестиційним проектам, що охоплюють зокрема транспортну інфраструктуру, енергетику й цифризацію. На другий саміт Тримор'я в липні 2017 року до Варшави з особливим візитом прибув президент США Дональд Трамп. Загалом це сприйняли як розкриття американської парасольки над центральноєвропейським проектом. Американська підтримка також поновилася після останніх виборів, у яких переміг Джо Байден.

Угорщина в міжнародній політиці намагається всидіти на кількох стільцях, не обмежуючись лише політикою, суголосною з напрямками Євросоюзу. Значною мірою це спричинено зміною пріоритетів у її міжнародних відносинах. Не випадково від 2014 року дипломатичне представництво офіційно називається Міністерством міжнародної торгівлі й закордонних справ. Уже це демонструє вищість торгівлі щодо політики. Жодна країна в Центральній Європі так потужно не розвинула моделі економічної дипломатії, як Угорщина. Ідеться про більшу диверсифікацію економічних відносин, щоб не залежати від одного суб'єкта. Це зокрема виявляється в більшій активності на східному напрямі. У цьому контексті зазвичай говорять про тісні контакти керівного табору з Москвою, що має передовсім економічний вимір. Натомість не чути про динамічний розвиток відносин Будапешта з Туреччиною, Китаєм чи Південною Кореєю.

Один з таких «стільців» Орбана – це Вишеградська група. У нинішній ситуації в Європі вона для нього має насамперед політичний вимір. Угорці вбачають у ній інструмент боротьби за свої інтереси в Європейському Союзі. На їхню думку, інтереси країн V4 значною мірою збігаються, оскільки ці держави перебувають у схожій цивілізаційній та економічній ситуації.

Часом захист власних інтересів суголосний з політикою великих союзних держав, а іноді він вимагає спротиву шкідливим ідеям, наприклад таким, що загрожують конкурентності центральноєвропейських економік. У такій ситуації спільна позиція чотирьох країн стає важливою, і цим не можна злегковажити.

Угорщина свідомо того, що закономірний лідер Вишеградської групи з огляду на свій економічний, демографічний і культурний потенціал, — це Польща. Достатньо пригадати, що коли у 2004 році до Європейського Союзу приймали десять нових держав одночасно, в Польщі мешкало більше людей, ніж у решті дев'яти країнах разом узятих. Тому Будапешт дбає про особливі відносини з Варшавою, а їхня співпраця з 2015 року залишається рушієм усієї V4. Така тенденція точно зберігатиметься до найближчих парламентських виборів в Угорщині навесні 2022 року. А як розвиватиметься ситуація далі, залежатиме від їхніх результатів.

Пйотр Байда

*доктор наук, професор Університету
імені Кардинала Стефана Вишинського,
керівник напрямку європеїстика*

У 1994–1999 роках працював у Фонді імені Стефана Баторія та в Гельсінській спілці з прав людини. У 2000–2004 роках був заступником директора Польського інституту в Братиславі. У 2013–2016-му – представником Міжнародного Вишеградського фонду в Польщі. У 2006–2013 роках – працював як науковий співробітник відділу Центральної Європи Інституту політичних досліджень Польської академії наук. Автор численних наукових публікацій, експертних висновків і публіцистичних статей.

Вишеградська група в зовнішній політиці Чеської Республіки та Словаччини

Ґжеґоґ Ґурний у своїй статті слушно зауважив, що Вишеградська група – це значною мірою ідея президента Чехословаччини Вацлава Гавела, драматурга, есеїста й дисидента, який належав до середовища «Хартії 77» і був одним із лідерів чеського опозиційного руху часів комунізму. На найвищому щаблі влади в державі Гавел опинився на хвилі Оксамитової революції – масових протестів, імпульсом до яких стали студентські демонстрації в середині листопада 1989 року. На початку процесу політичної трансформації Чехословаччина була в складній ситуації, зміна устрою й усунення комуністів від влади в Празі відбувалися пізніше, ніж у Польщі чи Угорщині. Щоб надолужити цей час, Гавел мав зайняти активну роль режисера нових форм співпраці в центральноевропейському регіоні. Фактично на початку Гавел не запросив Польщу в перший проект створення нової регіональної коаліції. Під час конференції, організованої у квітні 1990 року в Братиславі, президент Чехословаччини прагнув творити нову Центральну Європу, беручи за основу дунайсько-адріатичні держави за підтримки Відня й Риму. Польщі Гавел відводив роль держави Північної Європи, організатора

співпраці в басейні Балтійського моря. Як зазначено в іншій статті цього збірника, однією з причин такого рішення справді було те, що посаду президента Польщі тоді обіймав генерал Войцех Ярузельський, символ воєнного стану й репресій проти діячів «Солідарності», призначення якого на такий пост було частиною домовленостей круглого столу. Але це лише часткове пояснення, адже іншою причиною такої позиції були побоювання малої держави, що в разі ближчих відносин з Варшавою її можуть втягнути в нерозв'язані тоді спільні питання, пов'язані з західним кордоном РП чи принципами дислокації радянських військ у Польщі. Однак підписання польсько-німецького договору про підтвердження наявних кордонів у листопаді 1990 року, дедалі очевидніший процес розпаду Радянського Союзу й перспектива етнічного конфлікту в Югославії, а передовсім відсутність реального зацікавлення Відня в утвердженні нової Центральної Європи, спонукали Гавела переглянути свої початкові плани й запросити Польщу до регіональної співпраці. Таке затягування з надсиланням запрошення, пропозиції долучитися до створення регіонального союзу не було зумовлене якоюсь особливою неприязню Гавела до поляків. Президент Чехословаччини мав у Польщі багато друзів, з якими він роками потай зустрічався в горах на польськочехословацькому кордоні. Але Гавел також був представником свого народу, сформованим у традиції засновника держави в 1918 році Томаша Гарріґа Масарика, який усі зусилля Праги спрямував на співпрацю з півднем, на спроби укласти союз малих держав у Дунайсько-Адріатичному басейні.

Чехословаччина, а після розпаду федерації в 1993 році окремо Чехія й Словаччина, – майже ідеальний приклад малих держав, які в укладанні лояльних союзів убачають шанс на зміцнення своєї позиції на міжнародній арені. Членство у Вишеградській групі виявилось дієвим інструментом, особливо у випадку Словаччини. Коли в 1998 році після парламентських виборів від влади було усунуто прем'єр-міністра Владіміра Мечіара, який довів Словаччину до межі міжнародної ізоляції, унаслідок чого її не запросили до Європейського Союзу й НАТО, то саме під егідою Вишеградської групи цю тенденцію вдалося змінити. Щойно вибори завершилися й у Братиславі посаду обійняв новий прем'єр-міністр Мікулаш Дзурінда, було організовано зустріч лідерів держав V4, які підтримали прагнення Словаччини інтегруватися з євроатлантичними організаціями. Ці заходи виявилися результативними, Братислава надолужила згаяне і вступила в Європейський Союз разом з іншими вишеградськими країнами в травні 2004 року, під час великого розширення спільноти на десять нових держав. А за два місяці до цього словацький прапор затріпотів перед головним офісом Північноатлантичного альянсу в Брюсселі.

Теоретично разом зі вступом держав Центральної Європи до Європейського Союзу було досягнуто головної мети, заради якої й утворили Вишеградську групу. У документі, підписаному в 1991 році у Вишеградському замку, у його назві, було зазначено, що співпраця трьох на той час держав має на меті інтеграцію з європейськими інституціями. Те, що Гавел під час свого офіційного президентського візиту до Варшави назвав «поверненням до Європи». Одрразу після великого розширення Євросоюзу прем'єр-міністри V4 зустрілися в затишному чеському містечку Кромержиж, щоб домовитися, що вишеградська співпраця таки триватиме. Під кінець обговорень вони підписали спільну декларацію, яка засвідчувала: в об'єднаній Європі велике значення матиме підтримка вишеградського формату, щоб зокрема на європейському майданчику презентувати нових членів спільноти. Тому майже перед кожним засіданням членів Євросоюзу ми чуємо про зустріч представників V4, що передує цій події, часто в розширеному складі, так званому форматі V4+, тобто за участі представників інших держав, зацікавлених у спільному розв'язанні обговорюваних проблем.

Формат V4+ – це унікальний спосіб запросити представників інших зацікавлених сторін до центрально-європейської співпраці в конкретних справах без необхідності приймати нових членів у Вишеградську групу. V4 – це своєрідний союз, який від початку й досі не збільшився завдяки новим державам. Це може здаватися нерациональним, оскільки кожна міжнародна організація має схильність із часом ставати дедалі сильнішою переважно шляхом приєднання нових членів. Але у випадку Вишеградської групи, особливо в інтересах Чехії й Словаччини, спрацьовує обмеження такого формату до держав, що підписали першу декларацію, і їхніх правонаступників. Адже ексклюзивний титул членазасновника V4 має більшу додану вартість (політичну й іміджеву) на міжнародній арені, ніж якби цим престижем довелося ділитися з новими членами. В історії V4 були хвили, коли інші держави більш чи менш офіційно надсилали сигнали про зацікавлення в членстві у Вишеградській групі, наприклад, Румунія чи Литва. Однак щоразу менші вишеградські столиці вирішували відкинути такі ідеї. Імовірно приєднання Румунії змінило б характер вишеградського формату з моделі «три малі держави плюс середня Польща» на домінування двох більших столиць – Варшави й Бухареста. А якби приєдналася Литва, то змінився б характер союзу,

що спирається на держави з габсбурзькими традиціями, бо збільшилася б кількість тих, хто зацікавлений басейном Балтійського моря й більше включений у регіональні суперечки з Російською Федерацією.

Адже для розуміння Вишеградської групи треба усвідомити роль, яку цей формат співпраці відіграє в стратегії передовсім малих держав, тобто Словаччини й Чехії, а він має характер допомоги. V4 в цих концепціях ніколи не претендувала на роль автономного союзу, вона мала підкріплювати спершу зусилля країн-учасниць у процесі інтеграції з європейськими й трансатлантичними організаціями, а нині – їхні позиції на полі Європейського Союзу. Завдяки V4 п'ятимільйонна Словаччина під час річного головування у Вишеградській групі має шанс виступати від імені 60 мільйонів центральних європейців. Адже було прийнято принцип, що після узгодження спільної позиції в гроні V4 держава, що головує у Вишеградській групі, під час засідання всіх делегацій Євросоюзу виступатиме від імені решти трьох столиць.

Для таких центральноєвропейських народів, як словаки чи чехи, Вишеградська група відіграє ще одну важливу роль. Слід пам'ятати, що малі держави мають справу з браком політичної сили, часом слабшою, ніж у сусідів, економікою, а також проблемою впізнаваності. Ще кільканадцять років тому в одній західно-європейській столиці регулярно зустрічалися дипломати зі Словаччини й Словенії, щоб обмінятися кореспонденцією, надісланою на неправильну адресу. Навіть лідерам США чи країн Євросоюзу (наприклад Італії) траплялося плутати Словаччину й Словенію. Братислава нині вже в кращій ситуації, порівняно з Люблянкою, оскільки завдяки активності в V4 в неї більше можливостей пробитися на міжнародній арені, позначити свою присутність і мати змогу виразніше й на різних майданчиках проголошувати свої постулати.

Остання річ, про яку варто згадати в контексті вишеградської співпраці, і особливо в активності Чехії та Словаччини, – це вміння використовувати V4 для реалізації своїх цілей у зовнішній політиці на регіональному рівні. Один з елементів, що характеризує функціонування малих держав на міжнародній арені, це таке ведення політики, що дасть змогу не наразитися на гнів великих столиць, не долучатися до жодних конфліктних тем зі світовими чи регіональними потужними державами. Тому Прага чи Братислава не очолюють заходів на підтримку, наприклад, України в її конфлікті з Російською Федерацією. Але вже в рамках Вишеградської групи обидві столиці в різній формі намагаються підтримати Київ, наголошуючи на тому, що Москва порушує міжнародне право. Україна – це також найвагоміший позавишеградський партнер, що бере участь у реалізації різних проектів, які фінансує Міжнародний Више-

градський фонд, а українці – найчисельніша група студентів, що скористалася стипендійнимиможливостями V4. Це було б неможливим без схвалення Чехії й Словаччини, але такі рішення не наражають жодну з цих двох столиць на небезпеку бути втягнутими в суперечку, що перевищує їхнюспроможність. Схожий механізм бачимо також у позиції Братислави й Праги у відносинах з країнами Західних Балкан, коли за допомогою Вишеградської групи вони намагаються промотувати й підтримувати процес європеїзації постюгославського простору.

Чеська Республіка й Словаччина залишаться хорошим прикладом держав, що використовуючи регіональну співпрацю, намагатимуться реалізувати політичні цілі у своєму найближчому регіональному оточенні, проте водночас уникатимуть негативних наслідків цього в співробітництві з іншими, сильнішими столицями на Заході та на Сході.

UA

Олександр Сушко

*кандидат політологічних наук,
виконавчий директор Міжнародного
фонду «Відродження», експерт
у сфері міжнародних відносин,
розвитку громадянського суспільства*

У 2000–2006 роках працював директором Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України. У 2006–2017 роках обіймав посаду наукового директора Інституту євроатлантичного співробітництва. Був Національним координатором Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства та першим співголовою Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС.

Український погляд на V4

30-річчя Вишеградської декларації мотивує проаналізувати досягнення трьох десятиліть історії Вишеградської групи як своєрідної моделі співпраці чотирьох держав, споріднених не лише географією, а й спільними інтересами, амбіціями та цінностями, а також зробити висновки, які актуалізують цей досвід для сусідів, насамперед для України.

Традиційна концепція, що виникла після колапсу СРСР та проголошення незалежності нових незалежних держав, спонукала до паралелей між тими цілями й завданнями, які країни V4 виконували в період до 2004 року з відповідними цілями й завданнями України в період після 2004 року.

Було заведено вважати, що після вступу країн Центральної Європи до НАТО (Польща, Чеська Республіка та Угорщина – у 1999-му, Словаччина та більшість інших країн регіону – у 2004 році) та ЄС (переважно у 2004 році) Україна зможе наслідувати їхній досвід, зокрема й алгоритм набуття членства: Угода про асоціацію – подача заявки

на вступ до ЄС – отримання статусу кандидата – переговори про членство – вступ. У такому контексті досвід країн V4, зокрема їхня багатостороння співпраця заради вступу, видався придатним для копіювання, наслідування або принаймні адаптованого використання з боку України.

Однак подальший розвиток подій спонукав поглянути на співпрацю V4 ширше, не обмежуючи його форматом співпраці заради вступу в ЄС та НАТО, та побачити і сильні, й слабкі сторони такої моделі регіональної співпраці, яка, попри виклики, витримала випробування часом.

Від спільної інтеграції до спільного «євродисидентства»?

Не секрет, що першим основним поштовхом і драйвером співпраці країн спочатку Вишеградської трійки (V3), а потім, після розподілу Чехословаччини в 1993 році, – Вишеградської четвірки (V4), став саме пошук і реалізація спільного шляху до ЄС і НАТО. Цей шлях, хоч і з відставанням Словаччини через політику уряду Владіміра Мечіара в 1990-х (унаслідок чого вступ до НАТО країни було затримано на п'ять років), таки позначився єдиним алгоритмом, набором критеріїв і майже синхронізованим процесом, який історично вписався в ядро Big Bang Enlargement – великого розширення 1999–2004 років, яке за масштабами й наслідками стало найбільшим в історії і ЄС, і НАТО.

Коли країни V4 співпрацювали заради членства в ЄС і НАТО, вони намагались узгоджувати переговорні позиції, виступати зі спільними ініціативами, просувати спільний порядок денний і водночас неформально «змагалися» між собою у швидкості початку й закриття розділів (Chapters) у переговорах з ЄС, запровадженні стандартів НАТО та подоланні посткомуністичної спадщини в її різноманітних іпостасях.

Після вступу країн V4 до НАТО та ЄС сенс регіональної співпраці «четвірки» не зник, а наповнився новим змістом, хоча формально планку амбіцій не підіймали надто високо: формат співпраці здебільшого обмежувався проведенням самітів, міністерських зустрічей, консультацій і функціонуванням робочих груп. Єдиною спільною інституцією є Вишеградський фонд, реципієнтом якого, поряд з організаціями з країн V4, стали

також громадські організації з країн-сусідів, зокрема України. Група ухвалила рішення не здійснювати глибоку інституалізацію (не ставати повноцінною міжнародною організацією) та не плодити бюрократичних процедур, що врешті виявилось виправданим: гнучкий підхід давав змогу не фокусуватися на розбіжностях там, де за інших умов могли б виникати кризові процеси.

Порядок денний V4 після набуття членства в ЄС формувався навколо таких спільних інтересів:

- 1)** підтримка й інституалізація спільної центральноєвропейської ідентичності, що включала спільну історичну спадщину, співмірний рівень розвитку, схожі проблеми та виклики;
- 2)** вироблення спільних підходів у рамках Європейського Союзу та НАТО, просування спільного порядку денного;
- 3)** регіональні ініціативи, зокрема спрямовані на країн-сусідів, допомогу їхній європейській інтеграції: з одного боку, країни Західних Балкан, з іншого – Східної Європи, де найбільшим партнером була Україна;
- 4)** залучення інших країн (Австрії, Швейцарії, Німеччини) на ситуативній платформі V4 до центральноєвропейського порядку денного, зокрема в частині Східної політики. (Однак слід зауважити, що Славковський договір, який підписали 3 квітня 2014 року Австрія, Чехія і Словаччина, у Польщі й Угорщині сприйняли як конкурентний щодо V4. Так само консолідація V4 у справі імміграційної кризи відбувалася всупереч позиції Німеччини, а не згідно з нею.)

Довгий час політичний порядок денний країн V4 вирізнявся регіональним і трансформаційним контекстом, характерним для нових членів ЄС і НАТО, що мали досвід посткомуністичних трансформацій, побудови демократії та ринкової економіки.

Упродовж пізнішого періоду, починаючи з 2014 року, були спроби зсунути фокус на ідейні розбіжності зі Старою Європою та політизувати V4 як спільноту «незгодних» з політикою офіційного Брюсселя в деяких чутливих питаннях, зокрема міграційному. У 2015 році V4 виступила з узгодженою позицією та критично оцінила політику інституцій ЄС щодо спільної відповідальності за розміщення мігрантів, яких тоді багато прямувало до Європи насамперед з Близького Сходу.

Керівництво Угорщини на чолі з Віктором Орбаном планувало й надалі застосовувати V4 як інструмент просування його версії «нелібераль-

ної» демократії, яка передбачала гостру критику європейського політичного мейнстриму, однак таку позицію не підтримали партнери по групі. Принаймні в конфліктних сюжетах, що виникали й далі виникають між Угорщиною (менше – Польщею) та Брюсселем й іншими столицями Старої Європи, V4 як група з часів міграційної кризи 2015 року не виступала консолідованим суб'єктом. Початкові розбіжності V4 у справі імміграційної кризи зникли після зміни уряду й приходу до влади в Польщі у 2015 році «Об'єднаних правих», які відновили співпрацю з рештою держав V4 та солідарно з ними протестували проти примусового розміщення іммігрантів, яке форсували чільні країни ЄС.

Проте на загальному сприйнятті V4 останніх часів відбився певний ціннісний конфлікт навколо розуміння європейських демократичних цінностей, верховенства права й національної ідентичності. У 2020 році Віктор Орбан був змушений визнати, що успіхом V4 є вже те, що ніхто не вийшов з групи, попри розбіжності, і вона й далі функціонує.

Отже, еволюція V4 окреслює значний історичний цикл, де початковим поштовхом до співпраці стала потреба спільної інтеграції до інституцій Заходу, а пізніше – пошук спільного порядку денного всередині цих інституцій, а також боротьба політичних лідерів окремих країн за лідерство та конкуренцію з традиційними політичними центрами Старої Європи.

Досвід V4 з погляду України свідчить про можливості та природні межі моделей субрегіональної співпраці в Центральній та Східній Європі. Ефективність досвіду визначається наявністю спільного порядку денного, спільних інтересів та певної ціннісної основи, яка забезпечує єдиний вектор розвитку групи держав, які співпрацюють. Без такої спільності субрегіональна співпраця має іншу природу і, як правило, може зосереджуватися лише навколо вузького кола ситуативних пріоритетів.

Чим цінний досвід V4 для регіональних проєктів на Сході Європи?

Важливим аспектом вишеградського набутку для України є пошук відповіді на питання: як досвід регіональної співпраці

в Центральній Європі можна застосувати до тих цілей, які нині стоять перед Україною та її сусідами? Чи є сенс застосовувати досвід V4 в роботі тих об'єднань, де Україна є чи може бути регіональним лідером або активним учасником?

Якщо йдеться про європейську / євроатлантичну інтеграцію, ситуація в період після 2004 року загалом і особливо в останнє десятиліття докорінно відрізняється від 1990-х років, коли опція великих розширень (одночасного вступу кількох країн) до ЄС та НАТО була відкритою.

Нині пряме наслідування інтеграційного досвіду сусідів, зокрема їхньої регіональної співпраці, об'єктивно не може привести до аналогічних результатів. Наприклад, популярна 10–20 років тому думка, що співпраця в рамках ГУАМ може певним чином наслідувати й сам досвід, і його наслідки для України в частині пришвидшення процесів європейської та євроатлантичної інтеграції, сьогодні значною мірою втратила актуальність.

За нинішніх умов копіювання досвіду V4 як спільного інтеграційного механізму кількох країн, що мають спільний інтерес і перебувають в одній категорії, не призведе до автоматичного наслідування результатів. Занепад ГУАМ і посередні результати впровадження Східного партнерства спонукають до обережності в запозиченні «раннього» Вишеградського досвіду заради інтеграції. Можливо, саме брак шансів на ефективне використання досвіду V4 став однією з причин перманентної кризи ГУАМ і того стабільно низького місця в зовнішньополітичних пріоритетах країн-учасниць, яке посідає це об'єднання.

Водночас виникнення неформальної трійки асоційованих країн унаслідок майже синхронного укладання Угод про асоціацію з ЄС Україною, Грузією та Молдовою відновило актуальність питання і спонукало до пошуку таких модальностей регіональної співпраці, які брали б до уваги досвід інтеграції 1990-х років і сприяли б його переосмисленню з огляду на поточні умови та прогноз середньострокової перспективи (5–10 років).

Виходячи з найімовірнішого сценарію, Європейський Союз заохочуватиме асоційовані країни Східної Європи до певної співпраці заради спільного прогресу у впровадженні Угод про асоціацію та інших форматів співпраці, таких як Європейське енергетичне співтовариство. Проте формальною багатосторонньою платформою для співпраці переважно залишатиметься Східне партнерство, до якого, окрім трьох асоційованих країн, належить також Білорусь, Вірменія та Азербай-

джан – країни які на даному етапі не ставлять перед собою амбітних цілей повноцінної інтеграції в ЄС і не мають Угод про асоціацію.

Європейський Союз наразі не заохочує окрему багатосторонню взаємодію з асоційованими країнами, оскільки притримується «рамки» Східного партнерства. Неоднорідність Східного партнерства залишатиметься вагомим фактором стримування глибини співпраці в даному форматі. Тому логічним є пошук тіснішої взаємодії трьох асоційованих країн, зокрема діалог щодо впровадження реформ, зміцнення регіональної безпеки, економічного розвитку, захисту довкілля, взаємодією громадянського суспільства й урешті – формування спільного багатостороннього діалогового формату між цими країнами та Європейським Союзом.

Досвід V4 хоч і не можна автоматично перенести ні в просторі, ані в часі, заслуговує на увагу за умов формування трійки асоційованих країн Східної Європи (A3) у складі України, Грузії та Республіки Молдови, а також усвідомленням ними спільних інтересів і цінностей. Відпрацьовані у V4 механізми регулярного діалогу на високому рівні, міжвідомчої співпраці, спільних міжнародних ініціатив, діяльності Вишеградського фонду – все це слід брати до уваги. Інституційна обережність, відсутність формального статусу міжнародної організації, може бути цілком виправданою, зважаючи, зокрема, на негативний досвід ГУАМ.

Для України, Грузії та Молдови досвід власної субрегіональної співпраці є недооціненим. Це, зокрема, зумовлено низькою ефективністю попередніх спроб. Однак якщо припустити, що ці країни твердо стали на шлях інтеграції в ЄС через чинні Угоди про асоціацію та інші наявні секторальні інструменти (а він буде значно розтягненішим у часі, ніж досвід V4), то їхня тристороння співпраця має всі підстави буде «віднайденою», адже цього разу йдеться про спільний порядок денний на тривалу перспективу.

Тож, можливо, маємо шанс побачити на додачу до Вишеградської четвірки ще й Вишгородську* трійку? Принаймні ініціативу

* Вишгород – історичне місто на березі Дніпра за 15 км на північ від Києва.

створення неформального тріо асоційованих з ЄС країн уже озвучували й міністр закордонних справ Литви Андрюс Кубіліус, й українські експерти.

Подальше ініціювання такої форми взаємодії, як Форум V4+тріо, до якого належали б сім країн, міг би стати наступним кроком у розвитку інструментів регіональної співпраці в Центральній-Східній Європі.

Євген Магда

*кандидат політичних наук, доцент НТУУ КПІ
імені Ігоря Сікорського, директор Інституту
світової політики*

Автор монографій «Гібридна війна: вижити та перемогти» (Харків, 2015), «Гібридна агресія Росії: уроки для Європи» (Київ, 2017), книги «Шостий. Спогади про майбутнє» – дослідження про українських президентів та інших численних публікацій. Від квітня 2017 року – член Громадської ради при МЗС України. Від грудня 2017-го – член Громадської ради при Міністерстві інформаційної політики.

Україна – Вишеградська група: (не)згаяні шанси

У лютому 2021 Вишеградській групі виповнилося 30 років. Це хороший привід поглянути на політику найближчих західних сусідів України, які значною мірою уособлюють регіон Центральної Європи, та спробувати підшукати належне місце в їхній компанії для нашої держави.

Створена як реакція на стрімку геополітичну девальвацію Організації Варшавського договору та Ради економічної взаємодопомоги Вишеградська група опиралася насамперед на спільні цінності. Уже на початку своєї діяльності завдяки твердій позиції вона пережила випробування зміною формату після розподілу Чехословаччини на дві держави. Збереження спроможності до діалогу квартету центральноєвропейських держав упродовж довгого часу засвідчило наявність у них спільних інтересів. Створення Європейського Союзу на початку 1990-х відіграло роль дороговказу для колишніх країн народної демократії, які взялися налагоджувати суспільні відносини на основі демократичних цінностей і ринкової економіки. Успіхи країн Вишеградської групи впродовж наступних років є очевидними: на межі XX–XXI століття країни V4 стали

членами НАТО та Європейського Союзу. Це можна характеризувати не лише як їхній спільний успіх у питанні реалізації усвідомленого геополітичного вибору, а і як докорінну зміну архітектури європейської безпеки.

Видається показовим, що після розпаду Радянського Союзу Україна теоретично могла претендувати на спільні дії з учасниками Вишеградської групи. Економічні показники, географічне розташування, навіть спільне перебування (нехай у різних статусах) у соціалістичному таборі, на перший погляд, сприяли порозумінню. Проте політичне керівництво України в 1990-х роках відмовилося здійснювати непопулярні реформи, які довели свою ефективність у наших сусідів. Київ не ризикнув здійснювати шокову терапію власної економіки, натомість отримав кілька нападів шоку впродовж 90-х років XX століття та під час наступних глобальних економічних криз. Підсумком такої позиції України стала стагнація відносин з державами Центральної Європи попри декларативне прагнення розвивати їх. *Образно кажучи, коли у Вишеградській групі взялися вивчати англійську мову та європейську політику, в Україні їй далі орієнтувалися на російську мову та пострадянську спадщину.* Україні забракло центральноєвропейської ідентичності, і негативні наслідки цього не забарилися.

На жаль, сьогодні є серйозна загроза перетворення країн Вишеградської групи з потенційних провідників і радників України в питаннях європейської та євроатлантичної інтеграції на перепону на цьому шляху. Цьому сприяють негативні процеси всередині Європейського Союзу та непорозуміння, які трапляються у відносинах України з членами V4. Такий тривожний сигнал потребує адекватної та узгодженої відповіді, адже системні розбіжності у відносинах у Центральній та Східній Європі відсутні.

Представники Вишеградської групи схвально відгукувалися про революційні події в Україні, виявляли підтримку їй під час Помаранчевої революції, і під час Революції гідності. Проте політичні декларації не могли підмінити собою реальних кроків. Зауважу, що в грудні 2014-го прем'єри країн Вишеградської групи під час зустрічі з Президентом України Петром Порошенком обговорювали можливість перетворити об'єднання на п'ятірку, у вересні 2016 року аналогічні переговори відбулися вже за участі українського прем'єра Володимира Гройсмана на полях Економічного форуму в Криниці-Здруй. Але сьогодні, на жаль, тренд суттєво змінився. *Є комплекс об'єктивних і суб'єктивних факторів, які спричинили сегментацію відносин у регіоні Центральної та Східної Європи, до яких належить пандемія COVID-19 з її негативними на-*

слідками, піднесення консервативних настроїв усередині країн Вишеградської групи та брак політичної волі всередині України. Не випадає говорити про активний діалог між Україною та Вишеградською групою як єдиним організмом, натомість відносини офіційного Києва зі своїми центральноєвропейськими сусідами в індивідуальному розряді плідні.

Польща, яка нині головує у Вишеградській групі, справедливо має статус стратегічного партнера України. Починаючи з 1991 року, вона була визнаним адвокатом України перед Заходом і водночас мала й власні інтереси. Кульмінацією співпраці двох держав можна назвати не лише спільне проведення Євро-2012, а й виконання функції посередника у відносинах між Віктором Януковичем і країнами ЄС, яку здійснював тодішній президент Броніслав Коморовський. Польські політики з різних партій вітали Євромайдан.

Польсько-українські відносини впродовж останніх років доволі неоднозначні. З одного боку, товарообіг між нашими державами, активна участь українських трудових мігрантів у економічних процесах усередині Польщі, створення та розбудова Польсько-українсько-литовської бригади імені князя Костянтина Острозького та побудова Люблінського трикутника між Варшавою, Вільнюсом і Києвом. Це дає підстави говорити про надійне партнерство з тенденцією до розвитку. З іншого – дрібні, проте неодноразові непорозуміння в політичних контактах, різне розуміння драматичних сторінок спільної історії (найпоказовішою є оцінка Волинської трагедії) підважують підвалини довіри по обидва боки кордону. Наявні суперечності активно підживлює Росія, для якої стратегічне порозуміння Польщі та України є серйозним викликом.

Польща й Україна вибудовують відносини, наче не наважуються чітко назвати одне одного стратегічними партнерами, хоча про відмову від цього статусу ні в Варшаві, ані в Києві не йшлося навіть у критичні моменти двосторонніх відносин. На порядку денному – інвентаризація двосторонніх відносин і взяття на озброєння прагматичного підходу до їх розвитку. Оскільки зв'язка Польща – Україна має хороший потенціал розвитку й у сфері економіки, і безпеки Європи, то і для відносин усередині Вишеградської групи позитивні зміни на цьому треку були б корисними.

Тим паче якщо взяти до уваги динаміку відносин між Україною та ще одним членом V4 — Угорщиною. Уже впродовж кількох років офіційний Будапешт намагається нав'язати Києву власну точку зору з питань освіти та розвитку угорської національної меншини, яка компактно зосереджена в прикордонній з Угорщиною Закарпатській області. Задля більшої переконливості Угорщина не лише блокує проведення засідань Комісії Україна — НАТО, а й періодично здійснює кроки, які важко назвати дружніми. Відома «травма Тріанона» для угорських політиків відбивається саме в загостренні відносин з Україною.

Угорська діаспора в Україні — зручний інструмент впливу офіційного Будапешта на колег з Києва, оскільки застосовувати такі методи для угорців в Румунії, Словаччині, Сербії політично не вигідно. *Нормалізація відносин між Україною та Угорщиною сьогодні видається проблематичною навіть за можливого посередництва Польщі як сусіда та відповідального партнера.* Сприяння в порозумінні з боку Вашингтона та Брюсселя допомагає лише в тактичних питаннях, оскільки уряд Віктора Орбана прагне отримати більше політичних дивідендів від «приборкання» України, з огляду на нинішню політичну кон'юнктуру.

Ще одна сусідка України та учасниця Вишеградської групи, Словаччина, зуміла залучити для роботи на території країни чимало інвесторів і стати «центральноєвропейським тигром» завдяки розвитку автомобілебудування. Двосторонні відносини Києва та Братислави впродовж усього періоду незалежного розвитку були загалом безхмарними, ба більше — у них траплялися позитивні прориви. Наприклад, початок безвізового режиму між Україною і ЄС у червні 2017 року Петро Порошенко відзначив разом зі своїм словацьким колегою Андрієм Кіскою. Щоправда, цей факт мало вплинув на активізацію двосторонніх економічних відносин між нашими країнами, яким досі бракує прагматизму та спрямування на результат. Можливо, завдяки приходу до влади президентів Володимира Зеленського та Зузанни Чапутової вдасться зсунути ситуацію в позитивному напрямі.

Єдина країна Вишеградської групи, яка не має спільного кордону з Україною, Чехія, натомість має давню історію двосторонніх відносин з нею, адже в період між Першою і Другою світовими війнами Чехословаччина прихистила чимало українських емігрантів. Проте зараз у чеській владі спостерігається роздвоєння позиції щодо України. Колишній і чинні президенти країни Вацлав Клаус і Мілош Земан схожі в сприйнятті конфлікту на Донбасі крізь призму російської пропаганди. Водночас уряди соціал-демократа Богуслава Сobotки й лідера партії ANO Андрія Бабіша послідовно витримують прагматичну лінію у відно-

синах з Україною. Вона зумовлена зацікавленістю в українських трудових мігрантах і розширенню економічних відносин між нашими країнами, які зокрема втілися у військово-технічній співпраці.

Вишеградська група є прикладом об'єднання держав зі спільними інтересами, які мають різний характер відносин з одним із ключових партнерів у регіоні, – Україною. Стратегічного партнерства з Польщею для України замало, щоб зруйнувати недовіру у відносинах з Угорщиною та інтенсифікувати відносини з Чехією та Словаччиною. Наголошу, що товарообіг України з кожною державою Вишеградської групи перевищує мільярд доларів на рік, що не лише свідчить про значну обопільну зацікавленість, а й про перспективи інтенсифікації співпраці в економічній сфері.

Сьогодні видається корисним для формування клімату довіри в регіоні Центральної та Східної Європи вжити таких заходів на платформі Вишеградської групи:

- Створити постійний формат консультацій «Вишеградська група плюс», де можна не лише обговорювати наявні проблеми, а й сподіватися на збільшення кількості учасників консультацій завдяки Білорусі.
- Забезпечити продовження транзиту позитивного досвіду Вишеградської групи в питаннях трансформації економічних і суспільно-політичних відносин, зокрема децентралізації влади, переговорного процесу в питаннях європейської та євроатлантичної інтеграції.
- Зосередитися на зусиллях з розвитку транскордонної співпраці та інформуванні країн регіону Центральної та Східної Європи про тенденції спільного розвитку.
- Винести наявні розбіжності та суперечності в окремий список, який перетворити на предмет обговорення в експертних колах.
- Зосередитися на системній протидії російському гібридному впливу в регіоні Центральної та Східної Європи.

Міжнародний Вишеградський фонд – донорська організація, заснована у 2000 році урядами країн Вишеградської групи. Його мета – сприяти регіональній співпраці як між країнами V4, так й іншими регіонами, зокрема країнами Західних Балкан та Східного партнерства.

Громадяни й організації з України можуть брати участь у таких програмах:

1) Гранти Visegrad+

Гранти для розвитку партнерських відносин між регіоном V4 та країнами Східного партнерства. Заявники – неурядові неприбуткові організації, місцеві органи самоврядування, школи, університети, науково-дослідні інститути. Заявки приймаються тричі на рік – 1 лютого, 1 червня та 1 жовтня.

2) Вишеградська стипендіальна програма

Стипендії для студентів і дослідників магістерського та вищого освітніх рівнів на навчання у країнах V4. Заявки приймаються кожного року до 15 березня.

3) Навчання в Open Society Archives

Стипендії для наукових працівників, митців та журналістів, призначені на проведення дослідницької роботи в Open Society Archivum у Будапешті. Детальна інформація на сторінці Фонду: visegradfund.org

Історія успіху чотирьох: польський і український погляди (з нагоди 30-ї річниці створення Вишеградської групи). – Варшава, Київ : Польський Інститут у Києві, 2021. – 32 с.

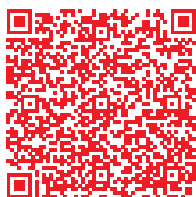
- © Польський Інститут у Києві, 2021
- © Пйотр Байда, 2021
- © Гжегож Гурний, 2021
- © Пшемислав Журавський вель Граєвський, 2021
- © Євген Магда, 2021
- © Олександр Сушко, 2021

Упорядник – Пшемислав Журавський вель Граєвський
Перекладач – Олена Шеремет
Верстка і дизайн – Лесик Панасюк
Координатор – Ольга Клименко
На обкладинці – саміт у Вишеграді, 15.02.1991, фотограф Ян Морек / PAP

Польський
Інститут
Київ

01054, Київ, Україна,
вул. Б. Хмельницького, 29/2, оф. 17
+ 38 044 288 03 04
<https://instytutpolski.pl/kyiv/>
kyiv@instytutpolski.pl

Електронна
версія публікації